

Роман ОФІЦИНСЬКИЙ (Ужгород)

МІСЦЕ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Суспільну вагу на Закарпатті головної постаті українського національного відродження найкраще можна побачити через призму освітньо-наукових, культурно-мистецьких і громадсько-політичних подій протягом тривалого часу – за останні понад півтора століття.

У повсякденні української спільноти Тарас Шевченко постійно присутній. Імпульси його генію досягають кожного куточка України. Сучасне Закарпаття не виняток. В Ужгороді монумент Т. Шевченкові урочисто відкрито в березні 1999 р. на площі Народній¹. Так завершилась епопея, що тривала півтора десятиліття. А вже від 1983 р. періодично оголошували конкурси на проєкт пам'ятника, прискіпливо підбирали місце.

У скульптурі Михайло Михайлюк утілює образ пророка, в одязі як нескрошений кравцем плащ, який переходить у тогу філософа, що спадає аж до стоп. Складені на грудях кисті символізують упевненість і зосередження. На обличчі задумлива тривога. Для пам'ятника архітектор Володимир Лезу вибрав південно-східну орієнтацію. Цікаво, що саму скульптуру, на яку пішло три тони бронзи, відлили у Львові коштом вітчизняних меценатів. Постамент із сіро-зеленого граніту і чорного андезиту виготовлено на пожертви української діаспори.

Загалом на Закарпатті в часовому проміжку від 1957 до 2012 р. Тарасові Шевченку встановлено 18 пам'ятників, погрудь, бюстів, горельєфів у 15 поселеннях: у містах Берегово, Виноградів, Мукачево, Рахів, Ужгород, Хуст, селища Великий Березний, Великий Бичків, Воловець, Королево, Міжгір'я, селах Великі Лучки, Заріччя, Колочава, Лопухів. Скульптурна Шевченкіяна – невід'ємна частина визначних здобутків образотворчого мистецтва Закарпаття.

Державною (нині Національною) премією ім. Т. Шевченка нагороджено 12 представників української культури закарпатського походження: композитор Євген Станкович (1977), скульптори Василь Свида (1983) і Василь Сідак (2008), літературознавець Олекса Мишанич (1988), прозаїки Іван Чендей (1994) і Мирослав Дочинець (2014), художники Юрій Герц (1994), Андрій Бокотей (2002) і Володимир Микита (2005), поети Петро Скунць (1997), Дмитро Кремінь (1999), Петро Мідянка (2013). Творчий ужинок закарпатських лавреатів Шевченківської премії повсякчас викликає підвищений інтерес, про що свідчать розлогі тематичні публікації².

У Закарпатському обласному художньому музеї ім. Й. Бокшая зберігаються дві роботи Тараса Шевченка. Їх передав у 1948 і 1952 рр. Київський державний музей

¹ Див.: Ужгородська шевченкіяна: З історії спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Ужгороді / Упоряд. О. Богданова-Борець та ін. – Ужгород; Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1999. – 112 с.

² Закарпатці – лауреати Національної премії України ім. Т.Г. Шевченка / Упоряд. О. Скунць. – Ужгород: Гражда, 2003. – 148 с.; Закарпатські митці – лауреати Національної премії ім. Т. Г. Шевченка / Уклад. О. Канюка, М. Бадида. – Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2008. – 256 с.

українського мистецтва. Це офорти “Дари в Чигирині” (1844) та “Притча про виноградаря” (1858). Відомо, що графічна техніка офорта винайдена для ілюстрування книжок. Ідеться про мідну пластинку, на якій пишуть сталевною голкою. Будучи надзвичайно талановитим художником-графіком, Т. Шевченко створив “Дари в Чигирині”, коли подорожував Україною. Він зобразив послів чужоземних держав на прийомі в гетьмана Богдана Хмельницького. “Притча про виноградаря” – на біблійну тематику.

Багато сказано про магнетичний вплив генія Тараса Шевченка на інтелігенцію та інші верстви Закарпаття. До речі, першу узагальнену книжку про це видав ще 1956 р. Культурний союз українських трудящих у Пряшеві (нині Словаччина) для своїх активістів і функціонерів³. Фактично йдеться про дипломну роботу випускника філологічного факультету Ужгородського університету Івана Долгоша, родом із с. Невицьке, що біля Ужгорода. Відтак заздрісні посадовці прозвали автора компілятором і не рекомендували в аспірантуру для продовження наукових студій, а скерували вчителювати у віддалене закарпатське село Вучкове Міжгірського району.

Внесок у шевченкознавство зробили науковці Ужгородського університету різних поколінь. Знакові ювілеї – 175-ліття та 150-річчя від дня народження, 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка тут відзначили масштабними науковими форумами із друком текстів доповідей та повідомлень чи їхніх тез⁴. А з нагоди 200-річчя від дня народження Т. Шевченка в Ужгороді вийшло два видання поважного обсягу – науково-популярний збірник “Закарпатська Шевченкіана” і “Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації”⁵. Вісник укладено за матеріалами міжнародної наукової конференції “Тарас Шевченко – володар у царстві духа”, що відбулася в Ужгороді 25–26 лютого 2014 р. “Закарпатську Шевченкіану” видала Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка. Тут зібрано різнопланові матеріали про вплив постаті та творчості Тараса Шевченка на громадське і культурне життя Закарпаття від середини ХІХ ст. до наших днів.

Динаміку закарпатського шевченкознавства найпереконливіше характеризує мова статистики. Якщо в університетському збірнику 1964 р. подано доповіді та повідомлення 24 авторів, 1989 р. – тези виступів 39 учених, то 2014 р. – статті 81 науковця. Всі вони переважно трудилися в навчальних закладах саме Закарпатської області. Слід відзначити й те, що 1968 р. на кафедрі угорської мови і літератури Ужгородського університету кандидатську дисертацію “Шевченко в Угорщині” захистила Віра Васовчик⁶, пізніше професор цієї ж кафедри, відомий літературознавець. Угромовні представники закарпатської інтелігенції традиційно виконували

³ Долгош І. Т.Г. Шевченко і Закарпаття. – Пряшів: КСУТ, 1956. – 75 с.

⁴ Доповіді та повідомлення. Серія філологічна. Матеріали наукової сесії, присвяченої 100-річчю із дня смерті Т.Г. Шевченка / Редкол.: Й. Дзендзелівський та ін. – Ужгород, 1961. – 117 с.; Тези доповідей та повідомлення наукової конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 150-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка / Відп. ред. П. Пономарьов. – Ужгород, 1964. – 105 с.; Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка / Відп. за вип. С. Маркуш. – Ужгород, 1989. – 44 с.

⁵ Закарпатська Шевченкіана / Уклад. М. Бадида та ін. – Ужгород: Ліра, 2013. – 258 с.; Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації / Гол. ред. кол. Г. Шумицька. – 2014. – Вип. 1. – 402 с.

⁶ Васовчик В. Шевченко в Венгрії: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 642 Ін-т л-ры ім. Т. Шевченка АН УССР. – Киев, 1968. – 19 с.

культуртрегерські функції, працювали на взаємопроникнення і взаємозбагачення української та угорської культур. А власне угорська Шевченкіяна веде відлік від 1888 р., з місткого газетного літературознавчого нарису.

Протягом останнього півстоліття на Закарпатті періодично з нагоди ювілейних дат, пов'язаних із Т. Шевченком, виходять біобібліографічні брошури. У них зазвичай подаються художні тексти і репродукції крайової монументальної Шевченкіяни, вікторини тощо⁷. Приміром, покажчик до питання “Шевченко і Закарпаття” 1964 р. охопив опубліковане після Другої світової війни (усього 58 позицій), аналогічний 1989 р. включив уже 83 позиції літератури 1963–1988 рр.

Одночасно продовжуються глибші студії на царині шевченкознавства. Так, доктор філологічних наук, професор катедри української мови Ужгородського національного університету, Валентина Статєєва простежила входження самої постаті та творчості Т. Шевченка в культурно-мовний простір Закарпаття в контексті національно-політичної ситуації⁸. Водночас вона дуже детально проаналізувала мову закарпатських публікацій творів Т. Шевченка.

Не один десяток дослідників порушували питання про те, коли вперше з'явилися в краї твори Т. Шевченка і відомості про нього, якими шляхами, з яким змістом та в якому обсязі. Вважається, що перші відомості про Т. Шевченка з'явилися на Закарпатті в другій половині 50-х років XIX ст. Зокрема, місцевий греко-католицький священик, педагог і письменник Іван Раковський (1815–1885) був обізнаний з творчістю Шевченка від 1857 р. Якраз він редагував щотижневую “Церковну Газету”, що виходила в Будапешті 1856–1858 рр., а від 1859 р. служив парохом у с. Іза, поблизу Хуста. У листопаді 1862 р. громадський діяч Богдан Дидицький зі Львова надіслав портрет Тараса Шевченка ігуменові Мукачівського греко-католицького монастиря, письменникові Анатолієві Кралицькому. Перше публічне виконання Шевченкових творів на Закарпатті зафіксоване в Ужгороді 17 лютого 1863 р., коли міський самодіяльний хор виконав пісню “Думи мої, думи”⁹. Про це написала львівська газета “Слово”, щоправда, не вказавши автора пісенного тексту, оскільки сповідувала вороже до українства москвофільство.

У другій половині XIX – на початку XX ст. на Закарпатті прискорилося національна асиміляція русинів унаслідок інтенсивної політики мадяризації та в результаті діяльності місцевих москвофілів. Тоді функціонувало кілька літературних мов: угорська (державна), москвофільське “язичіє”, регіональний варіант церковнослов'янської мови, народна руська (українська) мова. Поступово в краї впроваджувалася загальноукраїнська літературна мова, основоположником якої став Шевченко. Тоді вся

⁷ Шевченко і Закарпаття: Пам'ятка до 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка / Передм. П. Лісового. – Ужгород: Закарп. обл. кн.-газ. вид., 1964. – 16 с.; Шевченко і Закарпаття (До 175-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка): Бібліогр. покажч. / Укл. М. Рушак. – Ужгород, 1989. – 13 с.; Великий Кобзар і сьогодення: Методико-бібліографічні матеріали до 200-річчя від дня народження Т. Шевченка (1814–1861) / Підгот. Н. Панчук, М. Бадида. – Ужгород: Закарп. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка, 2013. – 30 с.

⁸ Статєєва В. Тарас Шевченко на Закарпатті в другій половині XIX – на початку XX ст.: мовний аспект // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства [Ужгород]. – 2014. – Вип. 19. – С. 88–102.

⁹ Федака С. Будитель народної волі: [Т. Шевченко у суспільному житті Закарпаття] // Україна Тараса Шевченка / Упоряд. Р. Маньковська, В. Мельниченко. – Харків: Фоліо, 2014. – С. 368–380.

Україна розв'язувала складні проблеми – подолання варіантності літературної мови, укріплення єдності та національного усвідомлення.

Тарас Шевченко прийшов на Закарпаття через прижиттєві та подальші видання його творів і через галицьку періодику, де за півстоліття (1848–1900) про нього було написано приблизно триста разів. Представники закарпатської інтелігенції передплачували видання зі Львова, читали не тільки петербурзькі, московські, київські журнали й альманахи, але й німецькі, угорські, чеські, словацькі тощо. Лише в чеській періодиці до кінця XIX ст. опубліковано майже 50 поезій Т. Шевченка і понад 60 статей. Знаний на Закарпатті письменник Лука Дем'ян (1894–1968) згадував, що з творчістю Шевченка познайомився 1909 р., одержавши “Кобзар” зі Львова.

На зламі століть на Закарпатті Шевченкові твори з'являються не лише в періодиці (наприклад, у газеті “Неділя”, що виходила в Будапешті впродовж 1898–1919 рр. як руський варіант угорської тижневої газети “Néplap”), а й у навчальних виданнях. У підручнику славетного Августина Волошина “Азбука”, що вийшов в Ужгороді 1913 р., було надруковано вірш Т. Шевченка “Сирота” (“На Великдень, на соломі...”). Згодом цей твір без змін уміщено в іншому підручнику А. Волошина – у “Читанці” для другого класу, що з'явилася в Ужгороді 1921 р.

Перше на Закарпатті велелюдне Шевченківське свято провели 29 квітня 1915 р. військовики легіону Українських Січових Стрільців, які квартирували в Мукачеві. Дійство відбулося на терасі Мукачівського замку за участю мешканців міста і навколишніх сіл.

У 1920–1930-х рр. матеріали, пов'язані з Тарасом Шевченком, значно поширилися на Закарпатті. Їх публікували в підручниках, передусім читанках, періодиці, окремих збірках. Шевченкову творчість активно популяризували громадські організації “Просвіта” і “Пласт”. Так, станом на 1934 р. в селах Закарпаття діяли 223 просвітянські читальні, що володіли великим книжково-газетним фондом і часто влаштовували урочистості з нагоди Шевченкових свят.

У грудні 1919 р. педагог Іван Панькевич і судовий радник Данило Стахура заснували в Ужгороді “Руський культурно-просвітній комітет”, який провів Шевченківське свято 16 квітня 1920 р.¹⁰ Цей комітет припинив свою діяльність у травні 1920 р., коли було утворено Товариство “Просвіта” (голова Юлій Бращайко, заступник Августин Волошин).

Символічну шевченківську естафету перейняв перший в історії краю сталий професійний театр, що під назвою “Руський театр при “Просвіті” в Ужгороді” створений 15 січня 1921 р. За три місяці, 21 квітня, він дав концерт пам'яті Т. Шевченка. У серпні 1921 р. театр очолив видатний актор і режисер Микола Садовський. Серед його вистав – “Назар Стодоля” Тараса Шевченка. 12 квітня 1924 р. новий режисер і директор “Руського Театру” Олександр Загаров поставив Шевченкові “Тайдамаки” в інсценізації геніяльного режисера Леся Курбаса¹¹. Примітно, що Загаров узяв участь у виставі “Тайдамаків” у Києві 1920 р. під проводом Курбаса, що стала одним із найвиразніших прикладів експресіоністичного театру в українській сценічній практиці.

¹⁰ Андрійцьо В. Театральна шевченкіана Закарпаття // Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І. Карпенка-Карого. – 2014. – Вип. 14. – С. 74–80.

¹¹ Ігнатюк О. Шевченкіана на сцені ужгородського театру // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2014. – Вип. 1. – С. 95–100.

У січні 1930 р. “Руський Театр” перестав існувати через фінансові труднощі. Край залишився без професійного театру. В лютому 1934 р. в Ужгороді зусиллями братів Юрія-Августина та Євгена Шерегіїв виник напівпрофесійний колектив “Нова Сцена”. В листопаді 1938 р. в Хусті він отримав офіційний статус – “Український національний театр “Нова Сцена”. Коли Карпатська Україна готувалась відзначити 125-ту річницю від дня народження Тараса Шевченка, “Нова Сцена” підготувала виставу “Гайдамаки” на 14 березня 1939 р. Генеральна репетиція відбулася напередодні, її зняв на кіноплівку Каленик Лисюк (Лепикаш), американський українець. Сцену оформили у вигляді бандури зі струнами. З боку сиділи дівчата в народному вбранні з “Кобзарем”, одна з них читала “Гайдамаків”. Прем’єра не відбулася через угорську агресію, проте кіноверсію вистави згодом показали в Америці.

У періодичних виданнях міжвоєнного Закарпаття зафіксовано багато поезій, афоризмів, портретів, малюнків Т. Шевченка, а також статей, художніх присвят, висловів про нього. Серед навчальної літератури найбільше Шевченкових творів містили шкільні хрестоматії В. Бірчака 1928 р. (11 віршів) й А. Волошина 1932 р. (7 віршів)¹².

У підугорський період (1939–1944) у краї на українстві та Шевченкові наклали табу. Після Другої світової війни на Закарпатті, як і по всій Західній Україні, єдині норми української літературної мови, тобто мову Тараса Шевченка, запровадили через школу, періодику, книжкову продукцію, радіо, театр, кіно тощо. На крайову сцену повернулася його творчість.

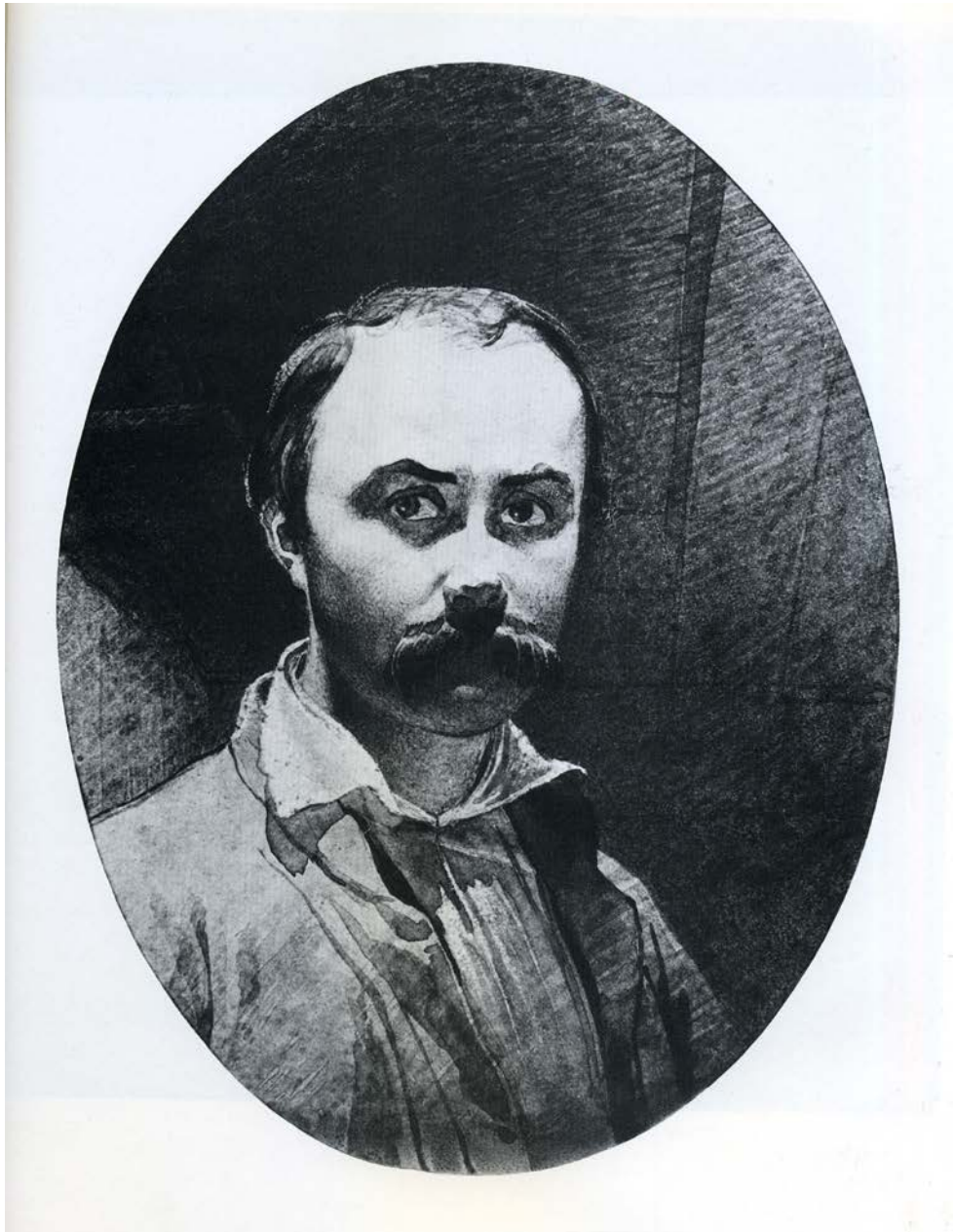
У червні 1945 р. до Ужгорода приїхав Запорізький український музично-драматичний театр ім. М. Щорса, який репрезентував “Назара Стодолю”. Режисер – Володимир Магар. У червні 1945 – квітні 1947 рр. запорізька трупа працювала в Ужгороді, сприяючи створенню Закарпатського обласного українського музично-драматичного театру. На століття від смерті Т. Шевченка Закарпатський театр показав драматичну поему “Пророк” Івана Кочерги (режисер Гнат Ігнатович). Цікаво, що драматург відтворив образ трьох останніх років життя Шевченка ще 1948-го. Але на сцену “Пророк” вийшов аж у 1961 р. в Києві (театр ім. І. Франка, режисер Г. Юра) й, вельми показово, в Ужгороді (Г. Ігнатович).

Фахівці простежили художнє втілення творів Т. Шевченка на сценах театрів Закарпаття та музичні інтерпретації поезії Шевченка, що тривалий час побутували в концертному репертуарі провідних хорових колективів краю. Постаць Тараса Шевченка залишили слід у літературі, образотворчому мистецтві та, звісно, на театральній сцені¹³. Акторські колективи створили близько десяти вистав за творами Шевченка, запропонували художнє осмислення його образу на сцені, присвячуючи йому щорічні концерти.

Образно кажучи, понад півтора століття тому Тарас Шевченко назавжди прописався на Закарпатті, в його освітній, науковій, мистецькій, національно-культурній та громадсько-політичній сферах. Тарас Шевченко став сакральним уособленням животворної української ідеї, що проросла і розквітла на Закарпатті попри суворий тиск чужої влади – австро-угорської, чехословацької, угорської, російсько-радянської.

¹² Статеева В. Твори Тараса Шевченка на Закарпатті міжвоєнного періоду як фактор утвердження єдиної української літературної мови в краї // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2014. – Вип. 1. – С. 365–373.

¹³ Див.: Закарпатська Шевченкіана. – Ужгород, 2013. – 258 с.

АВТОПОРТРЕТ, 1849 г.

*А всім нам вкупі на землі
Єдиномісліє подай
І братолюбіє пошли*

(“Зло начинающих спина...”, 1860 р.)